

ARVOSTELUT

Laiminlyödyn lapsen paikka

Heini Hakosalo

Astri Andresen 2006. Hender små. Bortsettning av barn i Norge 1900-1950. Bergen: Fagbokforlaget. 250 s.

Norjalaislukijalle pääotsikon sanapari "hender små" tuo mieleen seuraavan lastenlaulun:

*Jeg folder mine hender små i takk og bønn til deg
La alle barn i verden få det like godt som jeg
Vern alle med din sterke hånd mot fattigdom og død
Og hjelp små barn i alle land så ingen lider nød
La ingen krig og sult og sott få gjøre oss fortred
La alle leve trygt og godt i frihet og i fred.*

Otsikossa on lempeää ironiaa. Astri Andresenin kirja käsittelee kodin ulkopuolelle sijoitettuja lapsia, joilta usein puuttui juuri siitä mistä laulun lapsi kiittää, nimittäin turvallisuutta ja vapautta, ja he kokivat juuri niitä asioita, joilta laulussa pyydetään varjelusta: köyhyyttä, läheisten kuolemaa, puutetta. Nöyryyttä ja kiittollisuutta heiltä kuitenkin odotettiin, enemmänkin kuin muilta lapsilta.

Astri Andresen on Bergenin yliopistossa Norjassa työskentelevä historian professori, joka on erikoistunut lapsuuden ja terveyden historiaan. *Hender små* käsittelee lasten sijoittamista perheen ulkopuolelle 1900-luvun alkupuoliskon Norjassa, lähinnä Bergenissä ja sen liepeillä. Paikallinen painotus on itse asiassa sen verran vahva, että pidän teoksen alaotsikkoa hieman harhaanjohtavana. Ajallisesti *Hender små* etenee 1900-luvun alusta 1950-luvulle, pohjoismaisen hyvinvointivaltion kynnykselle. Viittaamalla kirjan alussa Norjassa 2000-luvulla kiivaasti puituun lastenkotiskandaaliin Andresen muistuttaa lukijaa siitä, etteivät nämä ajat sittenkään ole kovin kaukana. Suomessakin lasten sijoituksista riittäisi keskusteltavaa. Kodin ulkopuolelle oli 2009 sijoitettuna 16 000 lasta, joista lähes puolet laitoksiin. Samaan aikaan myös suomalaisen lastensuojelun rakenteet ovat murroksessa, joka joissakin suhteissa näyttää palauttavan meidät 1800-luvulle.

Alueellisesti rajatulla näkökulmalla on etunsa: se mahdollistaa tutkittavan ilmiön monitasoisen ja monipuolisen tarkastelemisen. Andresen ei rajoitu yhteen lapsiryhmään, vaan käsittelee sekä koteihin että laitoksiin, sekä kaupunkiin että maaseudulle sijoitettuja lapsia. Kaikkia sijoitettuja tämäkään tutkimus ei kata, sillä se nojaa voimakkaasti viranomaisaineistoihin, ja lapsia päätyi kasvateiksi ja laitoksiin myös ilman viranomaisten myötävaikutusta. Nämä lapset jättivät vain vähän jälkiä julkisiin arkistoihin. Tutkimuksen ulkopuolelle

ovat rajautuneet myös tuberkuloosin uhan vuoksi sijoitetut lapset, samoin kasvatustilastosten ja vastaanottokotien asukit.

Tavoitteet, toimintalinjat ja käytäntö

Hender små liikkuu kolmella tasolla. Ensimmäisen, valtakunnallisen tason muodostavat lastensuojelun ihanteet ja tavoitteet sellaisena kuin ne ilmenevät laeissa sekä lapsuutta ja lastensuojelua koskevassa asiantuntijakeskustelussa. Sijoitustoimintaa ohjasivat köyhäinlait (useita lakeja vuosien 1880 ja 1920 välillä), kasvattilapsilait (1892, 1905, 1915), laki holhouslautakunnista (1896) sekä adoptiolaki (1917, muutettu 1935 ja 1948). Myös kansakoululaki (1889) ja lastenkotilaki (1911) vaikuttivat merkittävästi lasten elämään. Jakson päätteeksi, vuonna 1953, tuli voimaan lastensuojelulaki, joka keskitti sijoittamista, tehosti valvontaa ja siirsi vastuuta paikallistasolta valtiolle. Andresen tiivistää lakien tehtävät seuraavasti: "Köyhäinlait säätivät lapsen oikeudesta elatukseen, holhouslautakuntalaki sääti viranomaisten oikeudesta ottaa lapsi perheestään, kasvattilapsilait säätivät viranomaisten velvollisuudesta harjoittaa valvontaa" (s. 28).

Toisen tarkastelutason muodostavat toimintamallit (*policies*), jotka määrittyivät suurelta osin paikallistasolla. Kunnat vastasivat lakien toimeenpanosta ja pitkään myös niiden valvonnasta. Paikallisia toimijoita olivat köyhäinhuolto (*fattigsvesenet*), holhouslautakunta (*vergerådet*) ja terveyslautakunta (*sunnhetskommisjonen*, myöh. *helserråd*). Ajatus oli, että "Köyhäinhuolto pitäisi huolta köyhistä, terveyslautakunta puhtaudesta, ravinnosta ja terveydestä yleensä, holhouslautakunta 'vaikeista' lapsista ja lapsista, jotka tulivat moraalisesta näkökulmasta 'huonoista' kodeista" (s. 43). Sijoittamisesta vastasivat käytännössä holhouslautakunta ja köyhäinhuolto; terveyslautakunta oli valvontaelin. Viranomaiset tekivät yhteistyötä yksityisten hyväntekijöiden ja järjestöjen sekä koulujen kanssa.

Kolmas Andresenia kiinnostava taso on käytännön (*praksis*) taso. Hän kuvaa, kuinka yksilöt ja yksittäiset instituutiot muokkasivat lastensuojelukäytäntöä joskus merkittävälläkin tavalla. Avainhenkilöihin kuuluivat lautakuntien harvalukuiset palkatut työntekijät, esimerkiksi holhouslautakunnan tarkastaja ja terveyslautakunnan lääkäri. Molemmissa viroissa oli Bergenissä pitkään nainen, kun taas lakeja säättämässä ja kunnallisissa luottamuselimissä oli lähinnä miehiä. Lastenkotien johtajilla saattoi niin ikään olla paljon valtaa. Andresen osoittaa, että joskus myös sijoitettujen lasten biologiset vanhemmat ja jopa lapset itse pääsivät vaikuttamaan asioihin.

Erityisen ansiokasta Andresenin lähestymistavassa on eri tasojen vuorovaikutuksen analyysi. Hän esimerkiksi osoittaa vakuuttavasti, kuinka paljon lait jättivät liikkumavaraa paikallisviranomaisille. Nämä eivät puolestaan käyttäneet kaikkea sitä valtaa (esimerkiksi valvontavaltaa), jonka laki olisi heille suonut, vaan siirsivät sitä enemmän tai vähemmän tietoisesti alaspäin yksittäisille toimijoille, instituutioille ja perheille. Tämä alimääräytyneisyys antoi mahdollisuuden yksilöllisiin ja joustaviin ratkaisuihin, mutta myös räikeisiin väärinkäytöksiin. Se myös selittää osaltaan, miten sijoitettujen lasten kohtalot ja kokemukset saattoivat samalla paikkakunnallakin muodostua niin erilaisiksi.

Monitasoisen tarkastelutavan varjopuolena on, ettei se anna mahdollisuutta mennä kovin syvälle yksittäisen tason ilmiöihin. Esimerkiksi lastenkotien arjesta, tai vaikkapa lastensuojelutyötä ja lainsäädäntöä muokkaavista ihanteista puhutaan niin ikään yleisellä tasolla, analysoimatta sen tarkemmin esimerkiksi yksittäisten kehityspsykologisten teorioiden vaikutusta lastensuojelukäytäntöön.

Perhesijoituksista laitoksiin ja takaisin

Andresenin tutkimuksessa 1900-luvun alkupuolisko jakautuu kolmeen vaiheeseen sen perusteella, mitä sijoitusmuotoa suositettiin:

1900-luvun ensimmäisinä vuosikymmeninä lapsia sijoitettiin ennen kaikkea kasvateiksi, mielellään maaseudulle ja useimmiten pienviljelijäperheisiin. Andresen korostaa järjestelyn sopimusluonnetta. Kasvatilapsen perustarpeet tulivat tyydytetyksi, kun taas kasvattivanhemmat saivat kahdenlaista käytännön hyötyä: perheen taloutta usein merkittävästikin helpottavia maksuja ja korvauksia sekä maataloudessa arvostettua lisätyövoimaa. Taloudellinen motiivi ei kuitenkaan ollut ainoa syy kasvattien ottamiseen. Osa kasvatilasta hakevista kaipasi lasta perheen täydennykseksi ja korosti emotionaalisia syitä. Aputyövoimaa kaipaavat suosivat yleensä isompia poikia, kun taas emotionaalisen motiivin korostuessa 1920-luvulla kasvoi pienten tyttöjen kysyntä. Lapsen puolesta huoltosopimuksen ehtojen toteutusta valvoivat holhouslautakunnan tarkastaja, terveyslautakunnan lääkäri (kaupungissa), kunnanlääkäri (maalla) sekä kylän paikallinen lastenvalvoja (*tilsynhavende*). Valvojat hoitivat tehtävänsä vaihtelevalla innolla, eikä valvonta parhaimmillaankaan ollut järin tehokasta.

1920-luvulle tultaessa perhesijoitukset joutuivatkin kritiikin kohteeksi. Lääkkeeksi perhesijoitusten ongelmiin – ennen kaikkea puutteellisen valvonnan ongelmaan – tarjottiin lastenkoteja. Myös Bergenissä usko lastenkoteihin oli maailmansotien välisenä aikana suuri, mutta lastenkotipaikkoja ei ollut varaa rakentaa niin paljon, että perhesijoitukset olisivat tulleet tarpeettomiksi, ja niinpä perhe- ja laitossijoitukset jatkuivat rinnan. Bergenissä ja sen ympäristössä oli sekä yksityisiä että julkisia laitoksia, sekä tyttö- että poikakoteja. Lastenkoteihin otettiin enemmän tyttöjä kuin poikia, kun taas kasvateiksi otettiin enemmän poikia. Lastenkoteihin tuli lapsia ennen kaikkea köyhäinhuollon kautta, kasvatilapsiksi taas holhouslautakunnan. Vastoin odotuksia lastenkotien valvonta ei osoittautunut sen tehokkaammaksi kuin kasvatikotienkaan, ja väärinkäytöksiä ilmeni. Kolmannessa vaiheessa, joka alkoi heti sodan jälkeen, lastenkodit joutuivat ankaran kritiikin kohteeksi. Sodanjälkeisiä vuosia leimasi Andresenin mukaan kaipuu perheeseen. Perheen ja kiinteiden perhesiteiden merkitys korostui myös lastensuojelussa: norjalaiset innostuivat adoptoimaan.

Sota toi lastensuojeluun erään erityisryhmän: norjalaisen äidin ja saksalaisen sotilaan suhteesta syntyneet lapset, joita Norjassa kutsutaan sotalapsiksi. Sotalapsia syntyi noin 9000, valtaosa avioliiton ulkopuolella. Saksalaisten kanssa seurustelleet naiset tuomittiin ankarasti, ja tuomio ulottui lapsiinkin. Lasten katsottiin kantavan huonoa perimää ja heitä pidettiin alempiarvoisina, eivätkä norjalaisperheet olleet halukkaita adoptoimaan heitä. Sodanjälkeisinä vuosina jotkut halusivat sulkea nämä lapset kokonaan yhteisön – sekä paikallisyhteisön että kansakunnan – ulkopuolelle. Esimerkiksi Bergenissä pohdittiin, miten sotalapset saataisiin sijoitettua kaupungin ulkopuolelle, ja kansallisessa keskustelussa esitettiin lasten lähettämistä maasta pois, esimerkiksi Australiaan. Tähän ei kuitenkaan ryhdytty, päinvastoin sodan aikana Saksaan adoptoiduista lapsista (noin 200) osa palautettiin Norjaan. Kovin paljon Andresen ei sotalapsista puhu, kenties siksi, että heitä on muiden toimesta tutkittu suhteellisen paljon.

Tutkimus kuvaa myös muita 1900-luvun alkupuoliskon trendejä. Perheensä ulkopuolelle sijoitettujen lasten kokonaismäärä laski, samoin orpojen osuus sijoitetuista. Julkisten toimijoiden rooli korostui yksityisten kustannuksella. Jossain vaiheessa maalaislapsuutta lakattiin pitämästä itsestäänselvänä ihanteena ja kaupunkilaislapsia alettiin sijoittaa kaupunkiin. Myös käsitykset siitä, miten paljon työtä lapsella sopi teettää tai millainen ruumiil-

linen kurittaminen oli kohtuuden rajoissa, muuttuivat jakson kuluessa. Lapsuutta koskeva ajattelu muuttui. 1900-luvun alussa tavoitteena oli terve ja vahva lapsi, jonka fyysiset tarpeet oli tyydytetty. 1900-luvun puolivälissä tavoitteena oli pikemminkin onnellinen lapsi. Painopiste oli emotionaalisisissa tarpeissa ja kiinteissä vuorovaikutussuhteissa.

Hender små lapsuuden historian kentässä

Andresen asemoi tutkimuksensa nimenomaan kansainvälisen lapsuuden tutkimuksen kenttään. Lapsuuden historian linjakysymyksiin hän ottaa kantaa lähinnä johdannossa. Ludmila Jordanovaa vastaan hän huomauttaa, että viranomaislähteistäkin voi toisinaan tavoittaa myös lasten oman äänen. Hän korostaa myös, toisin kuin esimerkiksi Hugh Cunnigham, ettei vallankäyttö lapsuuden historiassakaan aina ole yksisuuntaista. Myös lapset, ainakin isommat lapset, voivat ajoittain käyttää valtaa ja vaikuttaa omaansa ja muiden elämään.

Andresen käyttää tutkimuskirjallisuutta myös vertailuun. Hänen käyttämänsä kirjallisuus on anglosaksista ja skandinaavista, joten Suomi jää taas kerran vertailujen ulkopuolelle. Suomen ja Skandinavian välillä ei ole kielimuuria vaan puoliläpäisevä kielikalvo: suomalainen tutkija ymmärtää skandinaavista tutkimuskirjallisuutta ja hänen myös oletetaan tuntevan sitä, kun taas suomeksi julkaistua tutkimusta ei juuri kukaan Suomen ulkopuolella ymmärrä eikä käytä. Koska pakkosuomen käyttöönnotto ei tietävästi ole minkään maan koulutuspoliittisella asialistalla, tilanne korjautuu vain silloin ja siinä määrin kun suomalaiset tutkijat alkavat laajemmin kertoa maansa asioista myös muilla kielillä kuin suomeksi.

Andresen korostaa lapsuuskokemusten monimuotoisuutta eikä halua nähdä perheen ulkopuolelle sijoitettuja lapsia nujerrettuina kurjimuksina. Oli hyviä ja huonoja kasvattiperheitä, hyviä ja huonoja lastenkoteja ja myös hyviä ja huonoja biologisia perheitä. Moninaisuuden korostaminen ja kurjuushistorian välttely kuuluu lapsuuden historiografian tämänhetkiseen eetokseen. Toisaalta Andresen ei voi eikä haluakaan kiistää, että lastensuojelun piirissä olevien lasten mahdollisuudet olivat monessa suhteessa rajoitetut. Otan Andresenin aineistosta yhden esimerkin: lastenkotilapsilla oli sama juridinen oikeus käydä koulua kuin muillakin lapsilla, mutta käytännössä lastenkotilapsuus näyttää pitkään vieneen heiltä mahdollisuuden sosiaaliseen nousuun koulutuksen kautta, sillä ensimmäinen lastenkotilapsi aloitti Norjassa lukion vuonna 1964. Andresenin ansiokas tutkimus muistuttaakin osaltaan, että vallan historiallisessa tutkimuksessa on tärkeää puhua paitsi siitä, mikä oli periaatteessa mahdollista myös siitä, mikä oli käytännössä mahdotonta.

FT Heini Hakosalo toimii Suomen Akatemian tutkijatohtorina.